

Др Срђан Владетић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0002-0057-5467

Изворни научни рад
УДК: 343.431:342.721
DOI: <https://doi.org/10.46793/7623-154.031V>

ДОДЕЉИВАЊЕ СЛОБОДЕ ОД СТРАНЕ ДРЖАВЕ БЕЗ УПОТРЕБЕ МАНУМИСИЈЕ*

Резиме

Иако се принципат може оценити као период сазревања римске државе, у њему су се појавили наговештаји озбиљних промена у друштву и привреди. Велики пораст броја манумисија био је показатељ да робовласнички систем полако тоне у кризу, те држава почиње да интервенише и у области ослобађања робова. У раду ће бити речи о случајевима ослобађања робова директно од стране државе, мимо воље господара, који су се дешавали као последица награде робовима за откривање починиоца тежких злочина или су били подстакнути религијским и хуманим разлозима.

Кључне речи: стари Рим, ослобађање робова од стране државе, откривање злочинаца, улазак у монашки или свештенички ред, хумани разлози.

1. Увод

Према прописима римског права ропски положај је био трајан и роб га није могао учинити лошијим, али га је могао побољшати. Од најстаријих времена господари су били овлашћени да робовима дају слободу, најчешће због одане службе господару. То је чињено у облику манумисије и према старом праву постојала су три начина за њено вршење: *manumissio vindicta* (ослобађање у облику привидне парнице, при чему је коришћен штан)¹ *manumissio censu*

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2025. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

¹ Varro, *De lingua Latina*, 6, 30.

(ослобађање уписом у списак слободних грађана)² и *manumissio testamento* (ослобађање тестаментом)³.

Са каснијим променама у друштву и привреди појављују се нови, неформални облици ослобађања од стране господара, а са појавом хришћанства роб је могао бити ослобођен и у цркви⁴. Како је робовски систем клизио у кризу, држава је све више интервенисала у овој области. Једном групом прописа омогућено је да ступи на снагу започети акт манумисије, који из неког разлога није довршен (на пример, код манумисије која се врши коришћењем фидеикомиса, ако фидуцијар, супротно жељи оставиоца, не ослободи роба – *manumissio testamento fideicomissaria*⁵). Другом групом прописа, о којима ће даље бити речи, омогућено је директно додељивање слободе од стране државе због сурових поступака господара, односно из хуманих разлога, откривања тешких злочина, и избора појединих робова да, уласком у монашки и свештенички ред, преостали део живота посвете служењу Богу⁶.

2. Ослобађање робова из хуманих разлога

Излагање робова. Према едикту Божанског Клаудија, ако би неко изложио болесног роба, односно ако би избацио роба из куће који је патио од опасне болести и није га поверио другима због немогућности да сам брине о њему, нити га сместио у болницу, нити се на било који други начин бринуо о њему, тај роб би, ако преживи, постао слободан са статусом Латина. Према Јустинијановом праву, овакав роб би постао слободан римски грађанин, а његов бивши господар би губио патронатска права над њим, јер га је изложио⁷. Конституцијом цара Константина, из 331. године, одређено је да ако неко одгаји дете које је било изложено од стране оца или господара, имаће право, према свом избору, да га задржи као слободно рођено дете или као роба⁸. Јустинијановом новелом 123 отишло се корак даље. Наређено је да ће деца за коју буде доказано да су била изложена на улицама или било ком другом месту, бити слободна, уз образложење да ако је законима дозвољено да одрасли

² *Reg. Ulp.*, I, 7-9; I. 1, 5, 1; *Gai. Inst.*, I, 17, I, 140 и IV 14 и 16.

³ *Reg. Ulp.*, II, 7 ; *Gai. Inst.* II, 276. Види Владетић, С., *Пуштање робова на слободу од стране господара (manumissio)*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 13, Крагујевац, 2025, стр. 61-62.

⁴ C. 1, 13, 1. 2.

⁵ *Gai. Inst.*, II, 263; , *Reg. Ulp.*, II, 7-9; D. 40, 5, 44 и 51; D. 5, 1, 53; D. 2, 4, 9. Види Buckland, W.W., *A text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge University Press, 1921, стр. 85.

⁶ Kaser, M., *Roman Private Law*, London, Butterworths, 1968, стр. 73; Schulz, F., *Classical Roman Law*, Oxford at the Clarendon Press, 1969, стр. 82.

⁷ C. 7, 6, 1, 3.

⁸ *Cod. Theod.*, 5, 9, 1.

роб, кога је због неизлечиве болести изложио господар, постане слободан, утолико пре не би требало дозволити да деца, која су преживела захваљујући саосећању и милосрђу других, буду остављена у неправедном ропству⁹.

Кастрирање. Као изузетно нехуман поступак, кастрирање је забрањивано још од времена Домицијана¹⁰. Константин је одредио да ако неко на територији царства било кога кастрира биће кажњен смрћу, а роб и место на коме је извршен овај злочин биће конфисковани¹¹. Такође, под претњом истих казни, забрањена је и трговина кастратима који су римског рода, било да су начињени таквим на римском, било на варварском тлу. Међутим, дозвољена је слободна трговина кастратима који су то постали на територијама ван царства¹². Пошто је трговина кастратима била врло уносна, ови злочини су се умножили, и од масе људи над којима је извршено кастрирање само је мали број преживео (од 90 кастрираних, троје би остали живи). Зато је Јустинијан у Новелама одредио да се онај ко изврши кастрацију или се сам подвргне кастрацији коју је вршио и над другима, и преживи, биће кажњен конфискацијом целокупне имовине и прогнан¹³. Они који су преживели овај захват постали би слободни, и ни под каквим условима нису могли више бити поробљени¹⁴.

Бављење проституцијом. Ако господар прода робинју под условом да се она не бави проституцијом, она ће одмах постати слободна ако је купац, из срамотне жеље за стицањем користи, приморава да се бави овим занатом, а продавац ће постати њен патрон¹⁵. Приликом продаје господар је могао уговорити и да ће му својина над њом бити враћена уколико је купац приморавао на проституцију. Али, ако му она буде враћена, па је онда он приморава на проституцију, робинја ће постати слободан римски грађанин, а он ће изгубити својство патрона, јер, како се наводи у Јустинијановом кодексу, „неко ко је толико изопачен и зао да се бави овим позивом, не заслужује да има ни робинју, ни ослобођеницу”¹⁶.

⁹ Nov. 153, 1.

¹⁰ Svetonius, *De Vita Caesarum*, Domitianus, 7. Иначе, Домицијан је гајио страст према кастрату по имену Ерин (*Earinus*), али, ипак, пошто је и његов тада већ покојни брат, Тит, уживао са евнусима, само да би оскрнавио успомену на њега, забранио је да било ко у римском царству буде кастриран. (Dion Cassius, *Historia Romana*, 67, 2).

¹¹ C. 4, 42, 1.

¹² C. 4, 42, 2.

¹³ Nov. 142, pr.-1.

¹⁴ Nov. 142, 2.

¹⁵ D. 2, 4, 10, 1; D. 40, 8, 5-7. Станковић, Е., Владетић, С., *Римско право*, Крагујевац, 2020, стр. 125.

¹⁶ C. 7, 6, 1, 4.

3. Додељивање слободе као награде за откривање починилаца тешких злочина

Додељивање слободе робовима као награде за откривање починилаца тешких злочина био је израз признања доприноса робова општем добру, односно очувању вредности и опстанку тадашње друштвене заједнице. Ти злочини су: убиство господара, дезертирање, ковање лажног новца, тајни интимни односи господарице и роба, силовање девица, удовица и монахиња

Убиство господара. На основу сенатске одлуке из 10. године н.е. (*Senatus Consultum Silanianum*) одређено је да ће роб који открије убице свог господара добити слободу¹⁷. Ако би роб осветио свог господара, сам чин освете није био довољан за добијање слободе. Морао је да се појави пред претором који би на основу добијених информација одлучивао о томе¹⁸. Уколико се утврди да је роб заслужио слободу, претор је могао одреди, према свом избору, чији ће он ослобођеник бити, односно да одреди лице које ће бити патрон ослобођенику, и то лице ће бити његов законски наследник. Међутим, ако га претор не додели никоме, роб, који је открио убице, постаће римски грађанин, али тиме постаје ослобођеник убијеног господара (*libertus orcinus*) који ће истовремено бити његов законски наследник, изузев уколико не буде искључен из његове имовине као недостојан да је прими¹⁹.

Када је роб остављен као легат од стране убијеног господара и претор донесе одлуку да је роб, као награду, имао право на слободу, то право му није могло бити одузето, односно легатар није могао да спречи ослобађање²⁰. Исто тако, и они робови, који иначе не би могли да добију слободу, на пример, када су продати под условом да никада не буду пуштени на слободу, могу да постану слободни на овај начин јер је откривање убица њиховог господара ствар од великог значаја за друштвену заједницу²¹.

Уколико је покојни господар имао роба у сусвојини, па тај роб открије убице, биће ослобођен због показане верности према господару, а сувласницима ће бити надокнађена вредност њиховог удела у својини на робу²².

Дезертирање. Дезертерство и помагање у извршењу овог кривичног дела сурово је кажњавано. Ако би дезертер био ухваћен у просторијама које припадају плебејцу или неком лицу нижег статуса, та лица би била кажњена радом у руднику (*ad metalum*), а ако је реч о лицу вишег ранга, оно је било

¹⁷ D. 38, 2, 4; D. 40, 8, 5.

¹⁸ C. 7, 13, 1.

¹⁹ C. 38, 16, 3, 4.

²⁰ D. 29, 5, 12.

²¹ D. 29, 5, 3, 15; Види и Buckland, W.W., *The Roman Law of Slavery; the condition of slave in private law from Augustus to Justinian*, Cambridge University Press, 1970, стр. 601.

²² D. 29, 5, 16.

кажњавано одузимањем половине имовине²³. Ова казна примењивала се и на чиновнике запослене у канцеларији било ког судије ако случајно међу њима постоје лица за која се докаже да су дезертери, а не буду изведени пред судију²⁴. Уколико је неко на свом имању пружао уточиште дезертеру, одузимања му је имовина на којој се дезертер крио, а надзорник имања је спаљиван без обзира да ли је случајно учествовао у извршењу овог кривичног дела или га је свесно прикривао²⁵.

Конституцијом из 380. године цареви Грацијан, Валентинијан и Теодосије одредили су да ће роб добити слободу ако ухвати таквог дезертера и преда га властима или пружи информације о њему. Ово решење прихваћено је и у Јустинијановом законодавству²⁶.

Ковање лажног новца. У конституцији, донетој 321. године, Константин назива оне који кују лажни новац „гнусним злочинцима”²⁷. Свака кућа или фарма где је почињено фалсификовање била је конфискована у корист царске благајне, а ако је власник био у близини, кажњаван је и због нехата, чак и ако није био свестан да је дело учињено. Конфискацију је могао избећи једино ако је пријавио дело чим је сазнао за њега²⁸. У Јустинијановој кодификацији је назначено да они који кују лажни новац чине велеиздају јер новац може да се кује само у царским ковницама. Зато су сви имали дужност да открију људе ове врсте како би били предати суду да утврди њихову кривицу, и одмах подвргнути мучењу ради откривања саучесника, а затим кажњени спаљивањем и конфисковањем целокупне имовине у корист царске благајне²⁹.

Они који открију коваче лажног новца добијали су имунитет и награду. Робови који то учине проглашавани су слободним од стране магистрата (најчешће претора), а господарима је благајна исплаћивала њихову вредност³⁰.

Тајни интимни односи господарице и роба. Ако се установи да је жена имале тајне сексуалне односе са својим робом, осуђивана је на смрт, а раскалашни роб је спаљиван³¹. Деца рођена у таквој заједници лишавана су свих обелжја статуса и нису могла добити ништа из имовине мајке. Законско

²³ *Cod. Theod.*, 7, 18, 1.

²⁴ *Исто.*

²⁵ *Cod. Theod.*, 7, 18, 4pr.

²⁶ *C.* 7, 13, 4; *Cod. Theod.*, 7, 18, 4, 1.

²⁷ *C.* 7, 13, 2.

²⁸ *Cod. Theod.*, 9, 21, 2, 4-5; *C.* 9, 24, 1. У Теодосијевом кодексу наведено је да ће, ако неко прави фалсификовани новац, бити кажњен према правном статусу. Ако је реч о декуриону или његовом сину, биће вечно протерани у неку удаљену област, а о располагању имовином одлучиће цар. Уколико плебејац фалсификује новац и он ће бити заувек прогнан и имовина ће му одмах бити одузета. У случају да је фалсификатор роб, кажњаван је најстрожом казном (*Cod. Theod.*, 9, 21, 1).

²⁹ *C.* 9, 24, 1

³⁰ *C.* 7, 13, 2.

³¹ *Cod. Theod.*, 9, 9, 1.

наследно право имала су само њена законита деца или њени најближи рођаци. Једноставно речено, деца рођена из тајне интимне везе господарице и роба нису имала ништа, осим слободе. Сви који би уочили ово дело могли су да га пријаве, а државни чиновници су имали обавезу пријавивања³². Уз то, дата је могућност робу, који је имао тајне односе са својом господарицом, да дело пријави, а заузврат награђиван је слободом ако је његова информација тачна. Уколико се покаже да је роб слагао, следило му је спаљивање³³.

Силоватељи девица, удовица и монахиња. Силоватељи слободно рођених девица, било да су верене или не, или удовица, било да су ослобођенице или робиње других, кажњавани су смрћу. Посебно тешким делом се сматрало силовање девица или удовица посвећених Богу, јер у овом случају није нането зло људском роду, већ је показано и непоштовање према Богу. Силоватељи су кажњавани смртном казном, а како овакво зверство не би остало некажњено, прописано је да извршиоци и њихови саучесници, ако буду ухваћени на делу и изненађени док га чине, могу одмах бити убијени од стране очева, крвних сродника, старатеља, татора или господара ових жена. Међу ове злочинце сврставани су и они који су се усудили да силују девојку са којом су верени³⁴.

Константин је прописао да ће силоватељи и њихови саучесници бити кажњени спаљивањем, без обзира на пол и без права на жалбу³⁵. Он је такође предвидео да ће родитељи бити кажњени прогонством ако, потискујући тугу и бол, постигну споразум са силоватељом и дело остане сакривено од очију јавности. Роб који би обелоданио дело силовања добијао би слободу са статусом Латина, а ако је Латин, добијао је римско грађанство³⁶. Константинова решења прихватило је и Јустинијаново законодавство, с тим што је роб одмах добијао римско грађанство³⁷.

4. Улазак у монашки и свештенички ред

Хришћанство је постало званична вера римског царства 380. године. Пошто је хришћанску веру прихватио велики број робова, римској држави је било у интересу да та вера не „напусти њихова срца”.

Зато је робовима било дозвољено и да се замонаше, али под условом да њихови господари то одобре, и тада би били лишени власти над робом све док он носи монашку одору. Ако такво лице напусти усамљенички живот, опет ће се вратити јарму ропства из кога је побегао захваљујући култу монашког

³² С. 9, 11, 1.

³³ С. 9, 11, 1; *Cod. Theod.*, 9, 9, 1.

³⁴ С. 9, 13, 1.

³⁵ *Cod. Theod.*, 9, 24, 1, 3-4.

³⁶ *Cod. Theod.*, 9, 24, 1, 4.

³⁷ С. 9, 13, 1.

завета³⁸. У 5. новели наглашено је да Божанска милост сматра све људе једнаким, те да не постоји разлика између слободних и робова. Зато је одређено да они који желе да прихвате монашки живот неће одмах примити постриг, већ морају чекати три године и, након што се утврди да не постоји недостојан мотив који их је навео на овај корак, могли су да обуку монашку одору и постану слободни³⁹. Ако неко током трајања рока од три године покуша да пороби искушеника тврдећи да се роб сакрио у манастир због крађе, рђавог живота или најгорих порока, и утврди се тачност ових навода, искушеник ће напустити манастир и поново постати роб⁴⁰. Када истекну три године и процени се да је искушеник достојан монашког живота, он ће остати у манастиру као члан реда и слободан човек. Међутим, ако покуша да напусти манастир да би водио други начин живота, дозвољавано је бившем господару да га уврсти међу своје робове⁴¹.

Када је роб рукоположен за свештеника, а господар то зна и не противи се, овим чином он постаје слободно рођен (*ingenuus*). Тамо где је рукоположење извршено без знања господара, остављано му је годину дана да се утврде све околности и да га евентуално поврати у ропство. Ако би роб напустио свештенички позив, враћан је у ропски положај⁴².

*Srđan Vladetić, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

LIBERATION OF SLAVES BY THE STATE WITHOUT USING OF THE MANUMISSION

Summary

Even though the Principate could be treated as a period of maturation of the Roman state, it is also the time when the first signs of serious changes in society and economy have arisen. Huge increase of number of the manumissio has been an indicator that slavery system is slowly sinking into the crisis, so the state starts to intervene in the liberation of slaves. In this work we will discuss cases of slave liberation, conducted by the state, and against the will of masters, that occurred as a

³⁸ C. 1, 3, 37.

³⁹ Nov., 5, 2pr.

⁴⁰ Nov., 5, 2, 1.

⁴¹ Nov., 5, 2, 2-3.

⁴² Nov., 123, 17. Buckland, W.W., *The Roman Law of Slavery...*срт. 600.

reward to the slaves who helped in discovering the perpetrators of serious crimes or were motivated by religious and humanitarian reasons.

Key words: *ancient Rome, liberating the slaves by the state, discovering criminals, entering a monastic order or clergy, humanitarian reasons.*

Литература

- Buckland, W.W., *The Roman Law of Slavery; the condition of slave in private law from Augustus to Justinian*, Cambridge University Press, 1970.
- Buckland, W.W., *A text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge University Press, 1921.
- Varro, *On the Latin Language* (with an English Translation by Kent, R.G.), vol. I, London:W. Heinemann, 1938.
- Владетић, С., *Пуштање робова на слободу од стране господара (manumissio)*, Зборник радова: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, књ. 13, Крагујевац, Ин2025.
- Gai, *Institutiones*, превео Станојевић, О., Београд, 2009.
- Dio's *Roman History*, with an English Translation by Earnest Cary, Vol. VIII, London,:William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons, 1925.
- Kaser, M., *Roman Private Law*, London, Butterworths, 1968, стр. 73.
- Станковић, Е., Владетић, С., *Римско право*, Крагујевац, 2020.
- Corpus iuris civilis*, Trieste, 1782.
- Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, prijevod Hosu S., Naprijed, Zagreb, 1978.
- Schulz, F., *Classical Roman Law*, Oxford, , at the Clarendon Press, 1969.
- The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, a Translation with Commentary, Glossary and Bibliography by Clyde Pharr, Greenwood Press, Publishers, New York, 1969.
- Улпијан, *Knjiga regula*, превео Ромас, А., Latina et Graeca, VPA, Zagreb, 1987.
- Watson, A., *The Digest of Justinian*, Vol. 1, University of Pensilvania Presss, Philadelphia, 1998.